

СТАНОВАЊЕ РОМА
У СРБИЈИ:
СТАЊЕ И ИЗАЗОВИ

ОДЕЉЕЊЕ ДРУШТВЕНИХ НАУКА

КЊИГА 107

SERBIAN ACADEMY OF SCIENCES AND ARTS

SPECIAL EDITIONS

Book DCLXXXIV

DEPARTMENT OF SOCIAL SCIENCES

Book 107

COMMITTEE FOR THE STUDY OF THE LIFE AND CUSTOMS OF THE ROMA

ROMA HOUSING IN SERBIA: CURRENT SITUATION AND CHALLENGES

Accepted for publication at the 8th Session of the Department of Social Sciences, held on October 18, 2016, after being reviewed by Academicians *Tibor Várady* and *Vojislav Stanovčić*, Professors *Sreten Vujić*, *Vladan Đokić*, *Dragoljub B. Dorđević*, *Nađa Kurtović Folić*, *Vladimir Macura*, *Mirjana Roter-Blagojević*, and *Zlata Vuksanović-Macura*, PhD and *Božidar Jakšić*, PhD

Editors

Academician

TIBOR VÁRADY

ZLATA VUKSANOVIĆ-MACURA, PhD

BELGRADE 2017

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЕТНОСТИ

ПОСЕБНА ИЗДАЊА

Књига DCLXXXIV

ОДЕЉЕЊЕ ДРУШТВЕНИХ НАУКА

Књига 107

ОДБОР ЗА ПРОУЧАВАЊЕ ЖИВОТА И ОБИЧАЈА РОМА

СТАНОВАЊЕ РОМА У СРБИЈИ: СТАЊЕ И ИЗАЗОВИ

Примљено на VIII скупу Одељења друштвених наука 18. октобра 2016. године на основу рецензија академика *Тибора Варадија* и *Војислава Становчића*, професора *Сретена Вујовића*, *Владана Токића*, *Драгољуба Б. Борђевића*, *Нађе Куртовић-Фолић*, *Владимира Маџуре* и *Мирјане Ротер-Благојевић*, др *Злате Вуксановић-Маџуре* и др *Божидара Јакишића*

Уредници

академик

ТИБОР ВАРАДИ

др ЗЛАТА ВУКСАНОВИЋ-МАЏУРА

БЕОГРАД 2017

Издаје
Српска академија наука и уметности
Београд, Кнез Михаилова 35

Технички уредник
Мира Зебић

Лектор
Снежана Крстић-Букарица

Коректор
Весна Шубић

Тираж
300 примерака

Штампа
Colorgrafx
Београд, Драгана Јефтића бб

САДРЖАЈ

<i>Предговор</i> – Злата Вуксановић-Мацура.....	7
Миодраг Ференчак, <i>Самоградња и ромска кућа</i>	15
Miodrag Ferencak, <i>Self-Construction and Roma Houses</i>	41
Владимир Мацура, Јово Самарџић, <i>Ромски стан у бројевима: поређење опште и стамбене ситуације Рома у Београду на основу података из пописа 1991, 2002. и 2011.</i>	43
Vladimir Macura, Jovo Samardžić, <i>Roma Housing in Numbers: A Comparison of Overall and Roma's Housing Situation in Belgrade Based on Data from the 1991, 2002 and 2011 Censuses</i>	64
Злата Вуксановић-Мацура, <i>Социјално становање у Србији и Роми</i>	65
Zlata Vuksanović-Macura, <i>Social Housing in Serbia and Roma</i>	88
Јелена Јеринић, <i>Правни аспекти становања Рома у нелегално изграђеним или насељеним објектима</i>	89
Jelena Jerinić, <i>Legal Aspects of Housing of the Roma Living in Illegally Built or Inhabited Facilities</i>	110
Мина Петровић, <i>Стамбена искљученост Рома у централној и југоисточној Европи и Србији</i>	111
Mina Petrović, <i>Housing Exclusion of Roma in Central and Southeast Europe and Serbia</i>	129
Лазар Дивјак, <i>Покушаји пресељења становника новобеоградског ромског насеља „Газела“ 2004–2009: промашаји, сукоби, резултати и последице</i>	131
Lazar Divjak, <i>The Attempts to Relocate the Inhabitants of the Gazela Roma Settlement in New Belgrade between 2004 and 2009: Failures, Conflicts, Results and Consequences</i>	150

Милован Писари, <i>Роми у Београду за време Другог светског рата</i>	151
Milovan Pisarri, <i>The Roma in Belgrade During World War II</i>	167
Сретен Вујовић, <i>Становање Рома у социјалистичкој Србији</i>	169
Sreten Vujović, <i>The Housing of Roma in Socialist Serbia</i>	187
Бранислав Митровић, Јелена Митровић, <i>Анализа стамбених склопова ромске куће</i>	189
Branislav Mitrović, Jelena Mitrović, <i>An Analysis of the Housing Features of the Roma House</i>	199
Александра Мокрањац, <i>Истраживања и рефлексije академика Милана Лојанице о најнижем стамбеном фонду Београда друге половине двадесетог века</i>	201
Aleksandra Mokranjac, <i>Research and Reflections of Academician Milan Lojanica on Belgrade's Poorest Housing Stock in the Second Half of the 20th Century</i>	228
Биљана Сикимић, <i>Традиционалне бајте и окућнице Рома у Подунављу</i>	229
Biljana Sikimić, <i>Traditional Roma Bajta and its Infield in the Danube Region</i>	252
Љиљана Ђукановић, Душан Игњатовић, <i>Енергетске карактеристике ромских кућа</i>	253
Ljiljana Đukanović, Dušan Ignjatović, <i>Energy Features of Roma Houses</i>	271

СТАНОВАЊЕ РОМА У СОЦИЈАЛИСТИЧКОЈ СРБИЈИ

Сретен Вујовић*

А п с т р а к т. – Становање Рома се овде посматра у социјалном и етничком контексту социјалистичке Србије од 1945. до 1989. године. Ромско становање се процењује као највидљивији облик њиховог сиромаштва. Излаз из њиховог сиромаштва се тражи у оквирима теорије социјалне стратификације и промене, а не у оквиру теорије културе сиромаштва и концепта окривљавања жртве. Унапређивање стамбених услова Рома је неопходан, али не и довољан услов њихове социјално-економске и културне интеграције у српско друштво. За превазилажење проблема депривираних ромских суседстава (енклава, сламова) потребан је целовит приступ интеграцији Рома који обједињује: а) унапређење стандарда њиховог становања у погледу изгледа, физичких услова и енергетске ефикасности стамбених објеката; б) јачање локалне економије и политике локалног тржишта рада; в) проактивна политика образовања и обука за децу и младе, и г) промовисање ефикасног и доступног градског саобраћаја како би се избегла изолованост појединих делова града и становницима депривираних суседстава пружиле једнаке могућности у погледу просторне покретљивости и квалитета живота. Закључак је да је становање Рома независно од друштвеног поретка било лоше, али да су Роми, ипак, имали боље услове становања и живљења за време социјализма у Србији и Југославији, него за време капитализма између два светска рата и за време „дивљег капитализма“ у постсоцијалистичкој неолибералној варијанти од 1989. године до данас.

Кључне речи: Роми, становање, социјализам, Србија, интеграција

* Филозофски факултет, Универзитет у Београду, и-мејл: sreten.vujovic@gmail.com

УВОД

Становање је један од најзначајнијих елемената квалитета свакодневног живота појединаца, породица, домаћинства, друштвених и етничких група уопште. Становање је неопходно посматрати у контексту стамбене кризе која представља једно од најнегативнијих обележја савремене урбанизације подстакнуте индустријализацијом, коју су пратиле деаграризација и масовна миграција на релацији село – град, али и недовољно ефикасна стамбена политика. Стамбена криза, јача или слабија, обележила је урбанизацију Србије током целог 20. века до данашњих дана. Примарно нас занима стамбена криза током социјалистичког развоја Србије од 1945. до 1989. године (пад Берлинског зида). И за време социјализма стамбена криза се испољавала у четири главна, међусобно повезана вида: у стамбеној **оскудици**, **неприлагођености** становања личним и породичним потребама, **неједнакости** стамбених статуса припадника појединих друштвених слојева и етнослојева, укључујући и Роме, и стамбеној **сегрегацији** друштвених и етничких група. Може се рећи да су у посматраном периоду на „тржишту“ кућа и станова, тј. у оквиру друштвене расподеле стамбеног фонда, постојали стамбени добитници и губитници. Примерице, радници, особито они са нижим квалификацијама, као и припадници ромске етничке мањине били су највеће жртве стамбене оскудице, стамбеног сиромаштва и резиденцијалне сегрегације.

У првим годинама после Другог светског рата стамбена криза се повећала због ратних разарања стамбеног фонда у Београду и другим градовима и насељима, због демографског раста и масовних миграција из села у град. Обновом и изградњом земље, укључујући и стамбену изградњу (легалну и нелегалну), стамбена криза је смањена али у различитим облицима траје до данашњих дана. И даље су сиромашни, а међу њима опет Роми, највеће жртве стамбене несташице, безусловних кућа и станова, као и стамбене сегрегације у махалама и/или ромским енклавама. Експропријација и национализација станова буржоазије и сарадника окупатора непосредно после Другог светског рата није значајније смањила стамбену кризу, а стварањем „заједничких станова“ само је искомпликовала.

Посматрано на општијем нивоу, за време социјализма социјална сигурност била је већа а друштвене неједнакости су биле мање него у капиталистичком периоду између два светска рата и у време постсоцијалистичке трансформације, односно тежобне транзиције у дивљи капитализам („буразерски капитализам“) од 1989. године до данас. За време социјализма, народски речено, „имало се где лећи, али се није смело ништа слободно рећи“. Другим речима, држава је била социјално одговорна и омогућавала је, мање или више, реализацију одређених социјалних права: право на стан, укључујући социјално становање (станови солидарности), право на рад (одозго успостављено радничко самоуправљање), право на годишњи

одмор, укључујући синдикална одмаралишта, пензионо (без смањења пензија) и здравствено осигурање, бесплатно школовање. Истини за вољу, осим мале социјалне помоћи преко центара за социјални рад Роми нису у значајнијем броју били уживаоци осталих социјалних давања. На другој страни, у социјализму није било слободе мисли, слободе штампе, слободе политичког организовања (вишепартизам) нити било какве политичке алтернативе због тоталног монопола власти комунистичке партије на челу са аутократом Јосипом Брозом, као што није било ни цивилног друштва (невладиног сектора). Сва стручна и друга удружења грађана била су чланови Социјалистичког савеза радног народа, организације која је била продужена рука Комунистичке партије Југославије/Савеза комуниста Југославије (КПЈ/СКЈ) и ауторитарне власти Јосипа Броза.

Иако је самоуправни социјализам био полумодернизовано друштво (без тржишта у правом смислу речи), а до 1991. године и подурбанизовано друштво, у њему се одвијала одређена друштвена и просторна покретљивост становништва, укључујући и миграције у западноевропске земље, првенствено у Немачку. И по томе се наш тип социјализма (југословенски пасош је био цењен) разликовао од совјетског типа реалног социјализма. Роми из Србије су такође учествовали у тој емиграцији, тј. били су „гастарбајтери“ и као такви имали углавном боље стамбене услове него у матичној земљи. Осим тога, има неколико примера који показују да је мањи број Рома међу гастарбајтерима унапредио своје породичне, па и стамбене прилике у неколико села источне Србије градећи спратне, комфорне и „велелепне“ куће¹ и девизним дознакама и штедњом помогао своју децу и чланове шире породице у домовини, што је, поред осталог, довело до диференцијације унутар саме ромске популације.

У сваком случају, велика већина Рома је и у својој земљи и у иностранству, упркос тешким околностима, увек показивала својеврсно умеће преживљавања, али преживљавање, ипак, није нормално стање ствари. О томе говоре и филмови: Александра Петровића – Скупљачи перја, Горана Паскаљевића – Аргентински танго, Емира Кустурице – Дом за вешање, Црна мачка и бели мачор. Нема социјалне правде ако незанемарљив број појединаца или целе друштвене и етничке групе, из генерације у генерацију, животни век проводе преживљавајући, а не

¹ „Поједине куће Рома, нарочито оних који су дуго радили у иностранству, изгледају скоро као дворци, тако да посматрач са стране зажали што у Србији нема више таквих кућа“. Видети у Božidar Jakšić i Goran Bašić, *Umetnost preživljavanja: gde i kako žive Romi u Srbiji* (Beograd: Institut za filozofiju i društvenu teoriju, 2005), 78. У даљем тексту (Jakšić i Bašić, *Umetnost preživljavanja*). С друге стране, истраживачки налаз Д. Милићевића већ крајем седамдесетих година 20. века потврђује да су Роми Каравласи у шумадијском селу Стрижилову захваљујући свом предузетништву најпре у „корпарењу“, а затим у мануфактури трикотаже и ситној трговини „остварили лични доходак, раван оном у западној Европи“. (Наведено према: Jakšić i Bašić, *Umetnost preživljavanja*, 77). Нажалост, стиче се утисак да су примери ових неколико ромских села једини предузетнички узор.

живећи. Непрестано преживљавање заправо је интериоризовано сиромаштво, патња и несигурност. „Већина ромских породица је у таквој егзистенцијалној ситуацији да живи од данас до сутра. Постоји само данас, постоји борба да се данас преживи и породица нема времена да размишља о томе шта ће ‘Бог дати сутра’. Свакодневна борба за преживљавање онемогућава да се назре *боље сутра*“.² На другој страни, у драматично кризним ситуацијама као што су биле оне оловних деведесетих година прошлог века велика већина укупног становништва Србије, а не само ромског, развијала је стратегије преживљавања и страховала у разореном друштву. Развијање стратегија преживљавања и претварање преживљавања у перманентни или дужи животни стил заострава, поред осталог, питање организоване неодговорности елите власти.

Независно од карактера друштвеног поретка у коме Роми битишу увек се постављају следећа кључна питања: 1) какав је друштвени положај Рома; 2) постоје ли могућности за њихову интеграцију у глобално друштво једне земље; 3) да ли су друштвено искључени; 4) да ли су дискриминисани, стигматизовани, обележени негативним стереотипима и расистичким предрасудама; 5) којем типу етничке мањине припадају; 6) какво је место становања Рома у контексту одговора на првих пет питања.

Одговарајући делимично на горња питања покушаћемо да друштвени положај Рома који одређује и њихов стамбени и насељски стандард повежемо са проблемом њихове интеграције у глобално друштво, њихове интеграције на нивоу локалне заједнице, њиховог културног идентитета и вишеетничке коегзистенције у градском социјалном простору. Најчешће су бесправно подигнута и запуштена ромска насеља несигурне и нехигијенске сегрегирание насеобине, претежно сачињене од слабог, понекад отпадног материјала, без икакве или са слабом комуналном инфраструктуром, где живе становници искључени или лоше интегрисани у локално и глобално друштво.³ Требало би, између осталог, показати да ли су и у којој мери „кров над главом“, стамбени и насељски стандард показатељи социјалне интеграције Рома.

ТЕОРИЈСКИ ПРИСТУПИ И ПРАКСЕ У ВЕЗИ СА СОЦИОПРОСТОРНОМ ИНТЕГРАЦИЈОМ РОМА

Ако се користи новији социолошки појам **поткласа** у смислу друштвене групе која се налази на самом дну класног система и која је често сачињена од припадника етничких мањина онда је већина Рома

² Ibid., 72.

³ Сретен Вујовић, „Роми и становање“, у *Друштвене промене и положај Рома*, ур. Милош Мацура и Александра Митровић (Београд: САНУ и Институт за социјалну политику, 1993), 56.

била и остала у позицији поткласе. Овакав поткласни статус Рома је одређивао и одређује њихово „поткласно“ становање и гетоизирано пребивање. Други новији термин, који је сродан појму поткласа и појму апсолутног сиромаштва и/или беде јесте **друштвена искљученост**. Александра Митровић сматра да се у вези са Ромима може говорити о етнослојном статусу, односно о потпролетерском положају карактеристичном за дискриминисане мањинске групе.⁴ Становање Рома: стамбена површина којом располажу појединци и домаћинства, тип становања (једнопородично, у колективној згради), квалитет становања (неусловно, комфорно) имовинско-правни статус становања (без правне основе, легално), насеља у којима обитавају (етнички хомогена насеља – махале, мешовита насеља), архитектонско урбанистичка морфологија у градском контексту, највидљивији је облик њиховог друштвеног положаја тј. сиромаштва. Наравно, нису сви Роми сиромашни, али су у целини узев сиромашнији од неромског, односно већинског становништва.

Поводом друштвеног положаја Рома одавно се постављају следећа питања. Прво, да би се Роми интегрисали, треба ли да буду „уочљиви“ и да уђу у конфронтацију са друштвом уопште. Друго, да би се одржала ромска култура треба ли одбацили сваки облик интеграције и изоловати ромско становништво у заштитни гето. Треће, шта треба подразумевати под интеграцијом. Четврто, треба ли користити одређене потпоре које нуди глобално друштво: социјална давања, зајмове за побољшање становања. Пето, мора ли интеграција становањем бити повезана са интеграцијом културног типа. Шесто, да ли је културна интеграција синоним за усвајање свих наших начина живота.⁵ С тим у вези треба рећи да су градови кроз историју били социопросторни колективитети које карактерише „искуство разлике“, као и да „друштвени идентитет почива на различитости“.

Социолози најчешће сматрају да излаз из сиромаштва ваља тражити у оквирима теорија о друштвеној структури и њеној промени, а не у оквиру схватања о „култури сиромаштва“ – Оскар Луис (Oscar Lewis).⁶ Од схватања о култури сиромаштва до идеологије „окривљавања жртве“ – Вилијам Рајан (William Ryan)⁷ није далек пут. Присталице схватања о кривци жртве сматрају да је сиромашан човек због своје лењости, порочности, лоше социјализације, ретроградних вредности којима се руко-

4 Александра Митровић, „Роми на граници сиромаштва“, у *Развитак Рома у Југославији: проблеми и тенденције* (Београд: САНУ, 1992), 88. У даљем тексту (Митровић, „Роми на граници сиромаштва“).

5 Claudine Quentin, “Les Tziganes et le travail social“, *Espaces et sociétés* 45 (1984): 112.

6 Оскар Луис, „Култура беде“, *Култура* 70 (1985): 14–28.

7 Вилијам Рајан, „Како окривити жртву“, *Култура* 70 (1985): 8–13.

води у свакодневном животу крив за стање у коме се налази. Најкраће речено, идеологија окривљавања жртве и акција која из ње проистиче свде се на то да не треба мењати друштво него жртву тог друштва. На- супрот томе, постоји актуелно сватање које је ближе идеалу него ствар- ности, о томе да сви грађани који су у мањинском, дискриминисаном, тј. у неповољнијем положају морају бити посебно заштићени. Снага сваког друштва исказује се, пре свега, у његовом односу према онима који мо- рају бити заштићени, дакле већина је увек одговорна за мањину. Уколико се тај цивилизацијски захтев препозна и испуњава онда можемо говори- ти о пристојном, одговорном друштву и држави.

Поводом светског дана Рома, обележеног 8. априла 2015. годи- не констатовано је да су Роми и даље најугроженија мањинска група у Србији, а да досад постигнути резултати на унапређењу њиховог поло- жаја нису отклонили кључне препреке за њихову социјално-економску интеграцију, поготово ако је реч о области становања и запошљавања. Истакнуто је да статистика показује да је један Ром седам пута сиромаш- нији од најсиромашнијег Србина, док је тек 20% Рома функционално писмено. Процена је да 21–37% Рома заврши основну школу. Резултати истраживања показују да 68% ромске деце напушта основну школу из- међу првог и осмог разреда или, пак, њихов високи проценат у сегреги- саним одељењима или специјалним установама које не пружају адекват- но образовање за адекватно запошљавање. Око 76,42% деце узраста од 15 до 18 година обухваћено је средњом школом. Најмање су обухваћена деца из ромских насеља, само 10% и ромске девојчице.⁸

Ромска мањина као најмаргинализованија група у друштву је, пре свега, суочена са материјалном депривацијом. Велика већина Рома је не- запослена, њихова заступљеност у службама које су за њих од егзистен- цијалног значаја – као што су центри за социјални рад, недопустиво је мала, заправо је на нивоу статистичке грешке. Направљени су помаци у ангажовању Рома као здравствених медијатора и асистената у наставном процесу, али је спремност друштва да припаднике ове заједнице третира као себи равне изузетно мала. Чак и високо образовани Роми и Ромкиње, а њихов број расте из године у годину, интегришу се уколико су „не- видљиви“, а ако су „видљиви“ онда се веома тешко интегришу.⁹

⁸ Деведесетих година 20. века у оквиру рада Фонда за отворено друштво, којим је тада управљала Соња Лихт, постојао је и садржајно богат ромски програм. Једна од активности предвиђена тим програмом била је пружање подршке ромској деци да се школују не би ли, поред осталог, стеченим знањем помогла својој ромској заједници. У том контексту индикативна је самоперцепција једног ромског дечака који је када је завршио средњу школу изјавио: „Ја сам завршио средњу школу, ја више нисам Ром“. Соња Лихт, „Мањине су остале без интелектуалаца“, *Политика*, Културни додатак, 11.04.2015, 4.

⁹ Ibid.

Званична социјалистичка идеологија је била „братство и јединство свих народа и народности“. У етнички хетерогеним срединама било је прилично етничко мешовитих бракова, додуше најмање оних између припадника других етницитета и Рома. Пракса међуетничког суживота је поремећена 70-их година прошлог века таласом национализма подстакнутим Уставом из 1974. који је заговарао полицентрични етатизам, а разбијена деведесетих година у крвавим грађанским и етничким ратовима који су „највеће зло од свих зала“. Рома је било међу избеглицама, а нарочито међу избеглицама и расељеним лицима са Космета, који су и данас у најтежој ситуацији. Роми су тек 2002. године законски проглашени националном мањином.

До седамдесетих година 20. века није, осим на Космету, било значајнијих јавних манифестација национализма, шовинизма, расизма и сегрегационизма односно јавног изражавања говора мржње и њему одговарајуће праксе. Тачније, било је више латентне него манифестне напетости и сукоба између етницитета. Социолошка истраживања су тада показивала да постоји етничка дистанца али да није била забрињавајућа. Тада републичко националне елите нису још биле националистички мобилизатори, нису још постојале партије и покрети екстремне деснице, ни скинхедси. Сетимо се трагичне судбине малог београдског Рома Душана Јовановића.

Једно од питања које се поставља јесте да ли су деведесетих година 20. века „мањине остале без интелектуалаца“¹⁰ или се значајно смањио њихов број у вези са „одливом мозга“. Потврдан одговор на ово питање подразумева да се то односи и на ромске интелектуалце (пример др Рајка Ђурића). Ако је тачно да су мањине, мање или више, остале без интелектуалаца то, поред осталог, значи да се смањио акциони капацитет односно делатни потенцијал мањина.

Негативни етнички и расни стереотипи о Ромима су опстајали без обзира на промене друштвено-политичких уређења а било је и случајева да се стереотипи понекад и понегде манифестују у конфликтним „блиским сусретима“ нерома и Рома, што је у својој књизи *Људи без крова* забележио Божидар Јакшић истражујући насеобину (камп) Рома избеглица са Космета у Врелима рибничким код Подгорице када је чуо исказе домицилних становника: „Решавајте проблеме Рома, водите их што даље од нас!“ „Нисмо расисти, али морају ићи“.¹¹ Уопштено говорећи, расистички ставови нерома су се кретали од „физичког расизма“ до „културног расизма“. О расној дискриминацији на другачији начин говори расељавање сиромашних претежно ромских житеља приликом реконструкције дела Дорћола у општини Стари град у Београду када су ромски дорћолски староседеоци из запуштених квартова и чатрља, из-

¹⁰ Ibid.

¹¹ Božidar Jakšić, *Људи без крова: живот избеглица и расељених Рома са Kosova u Crnoj Gori* (Beograd: Republika, 2002), 116–118.

мештени на две локације у Земун пољу и Крњачи (Палилула) док су на њихово место у новоиграђеном стамбеном насељу дошли припадници вишег слоја средње класе, углавном људи са Београдског универзитета. Овакав социопросторни процес се у урбаној социологији назива – **центрификација**, а место на коме је спроведена зове се центрификовано насеље (кварт, суседство). О оваквом примеру је писао Слободан Милић у свом дипломском раду *Деградирано становање и просторна сегрегација као последице друштвене неједнакости – оквир анализе општина Стари град у Београду*, одбрањеном на Филозофском факултету у Београду 1979. године. Где су расељени Роми после рушења Јатаган мале, као и они из Прокопа, није ми познато.

„Ромске настамбе око савског (Бранковог) моста у Београду биле су пред конференцију несврстаних 1961. године порушене. Изведено је то „по хитном поступку“, да угледни гости не би били суочени са сликама беде у главном граду. Захваљујући чињеници да је била реч о политичком догађају који је био веома важан за престиж државе, многе ромске породице су добиле какав-такав пристојан смештај. У многим другим случајевима тих обзира није било. Старо сајмиште није улазило у видокруг светских државника, па и данас постоји као градски слам.“¹²

Видеће се шта ће бити са тим сламом када се реализује тек најављени нови Београд на води, у блоку 18, односно Старо сајмиште на Новом Београду, преко пута контроверзног пројекта „Београда на води“.¹³ Највероватније је да ће сиромашни становници Старог сајмишта бити расељени односно доживеће судбину сиромашних житеља подручја на коме ће се градити, кажу тридесет година, вишеструко проблематични „Београд на води“. Београд и други градови у Србији нису имали, а ни данас немају, целовит програм десламизације већ су акције десламизације биле спорадичне и дешавале су се првенствено због крупних урбанистичких и грађевинских подухвата, пре свега у вези са изградњом саобраћајница, а кад је реч о новим стамбено-пословним комплексима и због улепшавања и центрификације.

У социолошком приступу неопходно је друштвени положај Рома који одређује њихову стамбену и насељску депривацију повезати са проблемом њихове интеграције (инклузије) у глобално друштво, њихове интеграције на нивоу локалне заједнице, њиховог културног идентитета и мултиетничке коегзистенције у градском простору.

Поставља се питање да ли су и у којој мери стационирање Рома, њихово становање и насељска инфраструктура у социјализму или неком другом изму показатељи њихове социјалне инклузије или интеркултура-

¹² Jakšić i Bašić, *Umetnost preživljavanja*, 77.

¹³ *Политика*, 12.03.2016, 15.

лизма, како се то данас зове, који подразумева много пожељнији облик заједништва од мултикултурализма, јер значи размену, комуникацију, сусрет различитих култура и њихово узајамно уважавање. Мултикултурализам је често значио да су различите заједнице живеће једна поред друге без истинског контакта, узајамног познавања и без минимума поверења. Такав живот их је често и озбиљно отуђивао једне од других, па чак изазивао и снажна непријатељска осећања. Узимајући у обзир све што је изнето у претходним реченицама, моја теза гласи да је унапређење становања Рома неопходан али не и довољан услов њихове друштвене инклузије и интеркултуралне коегзистенције.

Чикашки социолог Луис Вирт (*Louis Wirth*) је уочио неколико оса дуж којих су сврстани проблеми етничких мањина. То су: 1. број и величина одређених мањина у датом друштву; 2. степен у коме мањински статус обухвата сукоб са доминантном групом или искључење из учествовања у заједничком животу друштва; 3. природа друштвеног уређења које влада односом између мањина и доминантне групе у тражењу неке нове и боље равнотеже.¹⁴

Полазећи од главних циљева којима су управљене идеје, осећања и акције мањинских група Вирт је разликовао: плуралистичке, асимилационистичке, сецесионистичке и борбене мањине. Историјски гледано могло би се рећи да су Роми били амбивалентни, тачније да су се колебали између плуралистичке и асимилационистичке мањине. „Док плуралистичка мањина захтева толеранцију према једној или више својих културних идиосинкразија, она с друге стране одбија и тражи заштиту против принудног асимиловања од стране доминантне групе. Она изнад свега жели да очува свој културни идентитет“.¹⁵ Међутим, како тврди Александра Митровић, Ромима ни другде ни код нас „нису понуђени ни асимилација ни ’културни плурализам’, већ се од њих очекује само делимична акултурација која није водила ка социјалној и структурној интеграцији“.¹⁶

Треба додати да ниједна етничка група није хомогена у својим ставовима и акцијама, па то важи и за мањинске групе, укључујући и ромску у којој постоје различита гледишта, идеолошке струје и праксе. Иако је ромски културни идентитет растрзан он се, упркос свему, мукотрпно одржава без обзира на државне границе и друштвене поретке.

Да би се успоставила социјална интеграција Рома на локалном нивоу, то јест на нивоу њиховог насеља или ромске енклаве, пошто се о реалним могућностима интеграције на градском, велеградском, а нарочито на глобалном нивоу тешко може говорити, неопходно је да постоје

¹⁴ Luis Virt, „Problem manjinskih grupa“, u: *Teorije o društvu: osnovi savremene sociološke teorije*, Knjiga 1, ur. Talkot Parsons i dr., urednik srpskohrvatskog izdanja i pisac pogovora: Dragoljub Mićunović (Beograd: „Vuk Karadžić“, 1969), 301.

¹⁵ Ibid., 302.

¹⁶ Митровић, „Роми на граници сиромаштва“, 90.

следећи услови: „1. релативно висок ниво дељења аспирација и проблема у 'заједници'; 2. позитивна социјална адаптираност на ситуације; 3. релативно задовољавајући ниво задовољености основних потреба; 4. релативно идентичан осећај степена угрожености чланова, и 5. релативно идентичан степен реалне угрожености свих чланова“.¹⁷ Признаћете да овакве услове није баш лако испунити. Ако се, ипак, на једном месту стекну овакви услови онда се може речником Херберта Ганса рећи да се више не ради о ромској **енклави очаја** него о ромској **енклави наде**.

У пројектима за решавање ромског стамбеног, насељског и комуналног проблема, који подразумевају и десламитацију, предност треба да имају интердисциплинарни акциони истраживања. Стручњаци разних профила, архитекти, урбанисти, етнологзи, социолози, економисти, социјални радници треба да остварују непрекинути низ односа са лоше настањенима и са представницима локалних власти од самог почетка пројекта до његовог завршетка. То практично значи примену једне врсте **заступничког (адвокатског) планирања** и рада, али не само у стамбено-насељско-просторном смислу већ и у социјалном и културном смислу. Организована брига се не зауставља чином изградње нових кућа и насеља и санацијом старих, као и усељавањем дотад лоше настањених и/или бескућника, већ се наставља организовањем одржавања и управљања стамбеном и комуналном инфраструктуром.

Да би се избегао патернализам стручњака неопходно је из интегративних економских и социјално-психолошких разлога подстаћи и организовати самопомоћ Рома у давању радне снаге, коришћењу локалних материјала, као и ангажовању њихових представника у екипама које планирају и спроводе десламитацију.

Могло би се рећи да је Владимир Мацура на примеру ромског Орловог насеља у Београду применио својеврстан вид заступничког урбанизма тако што је повезао организовану помоћ државе и локалне управе са самопомоћи ромске локалне заједнице. Конкретније то значи да „кооперација друштва као целине, са свом њеном опремом и процедурама, знањима и финансијама, на једној страни и ромске локалне заједнице са својим вредносним системима, културним идентитетом, свакако и непробуђеним потенцијалима, може да буде основа за санацију стамбених прилика ових људи“.¹⁸ Захваљујући великом ентузијазму, стручности и организационим способностима, као и садејству функционера из Града Београда и ромских активиста Мацура је успео да од Орловог насеља направи ромску **енклаву наде**, тј. да унапреди стамбене и друге услове

¹⁷ Ognjen Čaldarović, *Društvena dioba prostora* (Zagreb: Sociološko društvo Hrvatske, 1989).

¹⁸ Владимир Мацура, „Један начин санације физичког оквира ромских енклава“, у *Друштвене промене и положај Рома* (Београд: САНУ и Институт за социјалну политику, 1993), 73.

живота тамошњих житеља. Мало ли је? Успео је, такође, да са својим моделом санације упозна домаћу и инострану стручну јавност. Нажалост, мала је вероватноћа да примена тог модела санације физичког оквира ромске енклаве у пракси за разумно време буде шире прихваћена и поприми системски карактер. За урбанистичку, па чак и за правну регулацију потребно је релативно кратко време, али за промену вредносног система у глобалном друштву и на локалном нивоу односно за њену операционализацију у пракси много дуже време.

ГДЕ И КАКО СТАНУЈУ РОМИ У СРБИЈИ

Сматра се да интеграција Рома у друштво коме припадају почиње њиховим сталним настањивањем на одређеном месту. Стационарање Рома је неопходан али не и довољан услов њихове социјалне интеграције.¹⁹ Стационарати се значи постати сталноседелац, обезбедити било какав кров над главом под којим се могу обављати основне животне функције. Роми чергари су све ређи. Они који су и даље номади понекад коње замењују колима, а черге приколицама за кола. Међутим, трајно настањивање још увек није потпуно стабилно за све чланове домаћинства. Ромска занимања и специфичан начин живота утичу на то да су, неки чланови домаћинства у покрету, тј. да се из печалбе враћају у свој зимовник.²⁰ Процењује се да у Србији већину Рома чини градско становништво и то од седамдесетих прошлог века наовамо. Мањи и већи градови постали су:

„места сталног настањења ромских породица (...) У Београду је, на пример, евидентирано преко 150 ромских насеља, а број ромских насеља у Нишу је мањи, али са већом концентрацијом ромског становништва. Практично да нема града или варошице у Србији, изузев неколико у њеном западном делу у којима нису регистрована ромска насеља. Од 700 анкетираних породица у граду или у махали у граду живи преко једне половине (361 – 51,5%). Ако се тим породицама додају породице стално настањене у приградским махалама (198 – 28,3%), може се закључити да више од три четвртине испитиваних ромских породица гравитира према граду.“²¹

Анджеј Мирга и Лех Мруз истичу да је раширено мишљење да су Роми „народ луталачке нарави“, номади, али већ деценијама „номадство је више стање духа (свести) него стање чињеница“.²² Резултати Јакшићевог

¹⁹ Alija Hodžić, „Životni standard romskih domaćinstava“, *Sociologija sela* 23, 87–90 (1989): 28.

²⁰ Ibid., 28.

²¹ Jakšić i Bašić, *Umetnost preživljavanja*, 73.

²² Наведено према: Ibid.

истраживања показују на репрезентативном узорку за Србију „да су ромске породице пустиле дубоко корење у своја станишта: 595 породица или 85,0% су стални становници својих насеља од пре 1991. године, а веома мали број се доселио у насеља између 1991–1998; укупно 43 породице или 6,1%. Нешто више их се доселило после 1998. године, 57 породица или 8,1%. То су углавном ромске породице које су побегле са Косова, заједно са Србима и другим неалбанским становницима Косова у току ваздушних напада НАТО-а и после успостављања протектората“.²³ Подаци у горњим редовима потврђују да су Роми били претежно стационирано урбано становништво у току неколико последњих деценија социјализма у Србији.

Неки наши етнологзи и социолози сматрају „да је живот у махали, ма колико сегрегирани, Ромима у одређеном смислу помогао да очувају свој етнички идентитет“.²⁴ Ово је прихватљиво гледиште али је проблем у томе што ромска махала (ромска енклава) у свакодневной животной пракси и у перцепцији других није виђена као привремено, транзитно место на путу ка социјалној интеграцији, него као једна, мање или више, изолована дуготрајна настамба.

Када се постави питање „Чији је град?“, Роми су губитници и због тога што су изложени принудној и спонтаној насељској сегрегацији која се може дефинисати као процес територијализације друштвених неједнакости и стварања хијерархије у градском простору односно процес територијализације етничитета као резултат дискриминације подређене мањине од стране доминантне већине. Незадовољство сегрегираних ромског становништва ретко поприма организоване манифестне облике, најчешће је потиснуто, због недостатка храбрости и због осећања празног ефекта протеста или побуне. Бити сиромашан значи по правилу бити презрен, немеродаван и немоћан. У овом контексту скренућемо пажњу на Информацију Градског секретаријата за комуналне, грађевинске и стамбене послове града Београда о „реализацији програма смањења нехигијенских насеља у Београду“ из марта 1989. године у којој пише:

„По правилу, већина становништва у овим насељима је са ниским стандардом, без сталног запослења и квалификације. У таквим условима живљења нису ретке појаве лакшег и тежег кршења друштвене дисциплине. Немали број се бави шверцом, недопуштеним прометом робе иностраног и домаћег порекла, један број чланова ових породица налази се на привременом раду у иностранству, док други обезбеђују егзистенцију из надница, прикупљања секундарних сировина, из сталног радног односа и слично.“²⁵

²³ Ibid., 74.

²⁴ Aleksandra Mitrović i Gradimir Zajić, „Društveni položaj Roma u Srbiji“, u *Romi u Srbiji* (Beograd: Centar za antiracnu akciju i Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, 1998), 56.

²⁵ Цитирано према: Sreten Vujović, *Ljudi i gradovi* (Budva i Beograd: Mediteran i Filozofski fakultet, 1990), 111.

Убрзана индустријализација и урбанизација после Другог светског рата допринеле су да су се многе ромске махале нашле у градским центрима и најчешће биле безобзирно расељене као нехигијенске. Слично се десило и са оним ромским настамбама које су се налазиле поред важних саобраћајница. Истраживачи сматрају да су на овакве трансформације градског ткива утицале промене ромских занимања: одумирање поткивачко-ковачког, занатско-прерађивачког и гатарског занимања а пораст следећих занимања: превоз робе, носачки послови, одржавање хигијене улица и зграда, скупљање секундарних сировина, трговина, ситне услуге, музицирање, фабричка и друга запосленост итд.

Теренско истраживање места у којима живе Роми у Србији које је спровео Јакшић показује да је „ослабила везаност ромске породице за махале: Нећу да ми дете живи у махали, хоћу да се школује и живи као и остали људи, кажу у једној породици.“²⁶ Налази истог истраживања говоре да би се „већина ромских породица преселила у мешовито насеље (44,7%), скоро једној трећини је свеједно где ће живети ако би се услови живота побољшали (29,9%), а само 16,4% кажу да би се преселило у нову махалу. На основу исказа испитиваних породица може се закључити да живот у махали може бити подједнако добар и лош, што зависи од случаја“.²⁷ Да су Роми депривирана група, пише Јакшић:

„Најбоље сведочи податак да само 5% ромских породица [обухваћених истраживањем] има станарско право, мада и њихови суседи нероми у том погледу нису у бољем положају. То само говори да Роми живе на оним местима на којима живи и остала градска и сеоска сиротиња.“²⁸ Комунална инфраструктура ромских насеља је углавном лоша: 1. снабдевање ромских породица водом је, формално посматрано, задовољавајуће, али је проблематичан квалитет воде и начин њеног коришћења; 2. мало је ромских породица које имају WC у кући, док велика већина нема WC у кући; 3. квалитет електричне енергије који користе ромска домаћинства је лош. Велики број прикључака на електричну мрежу је илегалан, споран, а распрострањена је појава „вуче струје од комшије.“²⁹

Један од Јакшићевих закључака који такође треба навести јесте да се „инфраструктура насеља у Србији често зауставља пред првом ромском кућом. Ако се, на пример, реконструише и асфалтира улица, посао се често завршава код првих ромских кућа на крају улице. Сличан је случај са водоводом, канализацијом, електричном енергијом“.³⁰

²⁶ Јакшић и Башић, *Уметност преживљавања*, 79.

²⁷ Ibid.

²⁸ Ibid., 80.

²⁹ Ibid., 80–81.

³⁰ Ibid.

СИРОМАШНА ПОДРУЧЈА У БЕОГРАДУ

Слободан Видаковић је 1935. године објавио књигу *Стамбена беда као узрок друштвене деградације*, а резултате анкете о радничким становима у Београду у посебном издању часописа *Београдске општинске новине* из 1933. године.³¹

Године 1985. објављен је зборник радова стручњака разних профила *Кров над главом: огледи о стамбеној беди и сиромаштву* који садржи бројне информације и фотографије о становању ромске и неромске сиротиње у Београду и другде.³²

Прва свеобухватна анкета о сиромашним подручјима (насељима) у Београду из последњих деценија 20. века, коју је 1995. године по поручбини Скупштине града Београда спровео тим истраживача на чијем челу је био Владимир Мацура, показује да на територији Београда (16 општина) у 202 насеља живи 113.240 особа. То је око 7% укупног београдског становништва рачунајући са додатком од 1.602.000 становника, колико је Београд имао 1991. године.³³

Табела 1. Преглед броја сиромашних подручја и њихових становника у Београду

Тип подручја	Број подручја	% подручја	Број становника	% броја становника	Просечна величина у броју становника
Сламови	17	8,4	3 500	3,1	205
Нездрава насеља	92	45,5	37 280	32,9	405
Подручја партаја	74	36,2	54 350	48,0	745
Сиромашна приградска села	15	7,4	16 840	14,9	1120
Сиромашни засеоци	5	2,5	1270	1,1	255
Укупно	202	100,0	113 240	100,0	560

Извор: Macura, Petovar i Vujović, *Siromašna područja Beograda*, 1995.

³¹ О истраживањима стамбене беде у Београду, у периоду између два светска рата видети: Zlata Vuksanović-Macura, *Život na ivici. Stanovanje sirotinje u Beogradu 1919–1941* (Beograd: Orion art, 2012), 231–235.

³² Miloš Bobić i Sreten Vujović, *prir., Krov nad glavom: ogledi o stambenoj bedi i siromaštvu* (Beograd: Filip Višnjić, 1985).

³³ Vladimir Macura, Ksenija Petovar i Sreten Vujović, *Siromašna područja Beograda: prikaz stanja i mogućnosti poboljšanja uslova življenja* (Beograd: Institut za arhitekturu i urbanizam Srbije, 1995), 36. У даљем тексту (Macura, Petovar i Vujović, *Siromašna područja Beograda*).

Из табеле се види да су по заступљености и броју становника два највећа проблема *нездрава* или *нехигијенска насеља* (недовољно или неадекватно опремљена водоводом и канализацијом) и *подручја партаја* (по правилу настала између два светска рата на уским парцелама – партајама на којима су куће типа „соба – кујна, соба – кујна“ смештене дуж тесног дворишта у чијем дну се налазе пољски нужници).³⁴ У нездравим насељима живи око 33%, а у партајама 48% сиромашног становништва. Типологији у табели треба додати још два типа насеља: *ромске енклаве* и *радничке колоније* (углавном настале после Другог светског рата близу фабрика). *Сламова*, познатим и под именом *циган-мале* (насеља у којима је социјална и просторно-физичка ситуација толико лоша да негативно утиче на здравље и понашање својих житеља) у Београду има на 17 локалитета и у њима живи 3.500 особа. Сиромашна насеља у којима живе Роми крећу се од сламова преко сиромашних засеока до партаја. По броју становника сиромашна подручја се крећу од 200 – сламови, до 1100 – сиромашна приградска села.

Ево списка већих, средњих и мањих ромских насеобина у Београду у границама Генералног урбанистичког плана Београда: 1. Дорћол; 2. Дунав станица; 3. Панчевачки мост; 4. Крњача – Рева; 5. Вишњица – Рамадан; 6. Миријевски булевар – Ђалије; 7. Орловско насеље; 8. Булбулдер; 9. Бара Венеција; 10. Маринкова бара; 11. Кумодрашки поток; 12. Кумодраж; 13. Село Раковица; 14. Железничка станица Рипањ (насеобина ван ГУП-а); 15. Каљави поток; 16. Хиподром; 17. Шавничка; 18. Рупчине; 19. Железник; 20. Рушањ – ул. Ослобођења; 21. Блок 18а – Газела; 22. Улица Јурија Гагарина; 23. Ледине; 24. Лауданов шанац; 25. Војни пут; 26. Земун – лесни одсек; 27. Депонија Винча.³⁵

Након урушавања социјализма 1989. године социјалистички карактер градова се потискује уступајући место новим територијалним колективитетима који су саздани од разних елемената пресоцијалистичког, социјалистичког и новог „транзиционог“. Урбана транзиција подразумева јавну политику која подстиче развој тржишта, економско реструктурирање у знаку деиндустријализације и раста сектора услуга, као и растућу друштвену диференцијацију. Најупадљивији процеси урбаних промена у оваквом амбијенту су: 1. приватизација друштвених станова која је побољшала стамбени положај само виших друштвених слојева који су за мале паре откупили своја станарска права; 2. појачана резиденцијална миграција; 3. комерцијализација градских историјских језгара; 4. резиденцијална и комерцијална субурбанизација, и 5. пораст социопростор-

³⁴ Ibid., 17.

³⁵ Аутори списка ромских енклава и картограма на подручју Генералног урбанистичког плана су архитекти Ђина Верзић и Љубодраг Шимић. Видети у Sreten Vujović, *Grad u senci rata* (Novi Sad i Beograd: Prometej i Institut za sociologiju), 137.

не сегрегације. Роми и други сиромашни слојеви становништва припадају губитницима у оквиру ових процеса. Неолиберална урбана политика (приватизација, тржиште) производи негативне ефекте на социјалну одрживост града јер долази до повећања друштвених неједнакости унутар и између урбаних суседстава као што су центрификована суседства, ограђене заједнице, гета и етничке енклаве.³⁶ Што се тиче ромских урбаних и стамбених прилика у Србији то, између осталог, значи да Ромима никад није било лако, али да су боље становали и лакше преживљавали у социјализму, него у капитализму између два светска рата и у данашњем дивљем капитализму у коме влада „општост себичних интереса“.

УМЕСТО ЗАКЉУЧКА

У завршници овог рада још једном скрећемо пажњу на значај социјалне интеграције Рома наводећи циљеве *Лајпцишких повеља о одрживим европским градовима* коју су усвојили министри земаља чланица Европске уније 2007. године³⁷ и замисао о интеграцији Рома и стратегији њене реализације у Србији коју је изнео Горан Башић у тексту „Интеграција Рома у Србији“ из 2005. године.³⁸

Лајпцишка повеља предлаже следеће стратешке циљеве за превазилажење проблема депривираних суседстава у европским градовима: 1. побољшање физичког окружења, а посебно унапређење стандарда становања у погледу дизајна, физичких услова и енергетске ефикасности стамбених зграда; 2. јачање локалне економије и политике локалног тржишта рада, при чему треба искористити потенцијал ендогених економских снага у самим суседствима, а то подразумева подстицање социјалне и етничке економије, као и пружање услуга по мери грађана; 3. проактивне политике образовања и обуке за децу и младе, јер се једино на тај начин може обезбедити једнакост шанси и дугорочна социјална стабилност; 4. промовисање ефикасног и доступног градског саобраћаја, како би се избегла просторна изолованост појединих делова града, односно становницима депривираних суседстава пружиле једнаке могућности у погледу просторне покретљивости и квалитета живота.³⁹

³⁶ Анђелка Мирков, *Социјална одрживост града пред изазовима неолиберализма: анализа значаја урбаних суседстава* (докторска дисертација, Универзитет у Београду, Филозофски факултет, 2015), 197. У даљем тексту (Мирков, *Социјална одрживост*).

³⁷ European Union, *Leipzig Charter on sustainable European cities* (Leipzig: Informal Ministerial Meeting on Urban Development and Territorial Cohesion, 24 May 2007), преузето 21.10.2016, http://ec.europa.eu/regional_policy/archive/themes/urban/leipzig_charter.pdf

³⁸ Jakšić i Bašić, *Umetnost preživljavanja*, 178.

³⁹ Наведено према: Мирков, *Социјална одрживост*, 199.

Горан Башић сматра да би парадигма о интеграцији Рома у Србији и стратегија њене реализације требало да почивају на универзалним принципима међу којима су значајни:

„*солидарност* – интеграција мора бити прихваћена и подржана од других етничких заједница које живе у Србији; *једнакост* – грађани су једнаки без обзира на национално, етничко порекло, религијска уверења, а разлике међу њима производ су неједнаких друштвених позиција; *партиципативност* – у свим фазама интеграције морају учествовати Роми, како њихови представници тако и они којима су мере намењене; *отвореност* – у свим фазама реализације програма мора постојати отворен приступ за укључивање нових актера; *одговорност* за остваривање програма је подељена између државних органа и ромске заједнице; *целовитост* – интеграција подразумева целовит програм мера социјалне, економске, образовне, урбанистичке и других политика које за циљ имају трајно решавање проблема ромских породица; *транспарентност* – информације о процесу интеграције морају бити доступне јавности; *недискриминација* – процес интеграције је једнако доступан свим припадницима ромске заједнице; *добровољност* – програм интеграције се спроводи само код припадника ромске заједнице који без икакве принуде пристају да учествују у његовој реализацији.“⁴⁰

Башић закључује тако што каже да:

„усвајање ових или њима сличних принципа, уз претпоставку да ће бити поштовани, требало би да допринесе друштвеној кохезији и постепеној социо-економској и културној интеграцији Рома (...) Сврха предложених принципа је да обавезе државу да се равноправно понаша према свим грађанима. У пракси се то често не дешава, јер је вишенационална држава у рукама већинског народа, чији представници контролишу све главне државне ресурсе међу којима је администрација и расподела буџета. Због тога је политика заштите мањина често покриће за доминацију већине. Уместо да траже путеве за решавање постојећих проблема државе прибегавају постизању компромиса са мањинским лидерима. Често, изван „поља компромиса“ остаје већина припадника мањинске заједнице чији припадници на тај начин остају и изван домаћаја целовитих државних мера које могу бити усмерене ка постизању етно-културне правичности или ка остваривању социјално-економске и грађанске једнакости што је случај са мерама интеграције Рома.“⁴¹

⁴⁰ Jakšić i Bašić, *Umetnost preživljavanja*, 178.

⁴¹ Ibid., 178–179.

ЛИТЕРАТУРА

Bobić, Miloš i Sreten Vujović, прир. *Krov nad glavom: ogledi o stambenoj bedi i siromaštvu*. Beograd: Filip Višnjić, 1985.

Видаковић, Слободан. „Један судбоносни проблем: резултат анкете о радничким становима“. *Београдске општинске новине* 7–8 (1933): 497–515.

Видаковић, Слободан. *Стамбена беда као узрок друштвене дегенерације*. Београд: Књижара „Светлост“, 1935.

Virt, Luis. „Problem manjinskih grupa“. U *Teorije o društvu: osnovi savremene sociološke teorije*, Knjiga 1, urednici Talkot Parsons, Edvard Šils, Kaspar D. Nigel, Džes R. Pits; urednik srpskohrvatskog izdanja i pisac pogovora: Dragoljub Mićunović. Beograd: „Vuk Karadžić“, 1969.

Vujović, Sreten. *Ljudi i gradovi*. Budva i Beograd: Mediteran i Filozofski fakultet, 1990.

Вујовић, Сретен. „Роми и становање“. У *Друштвене промене и положај Рома*, уредници Милош Мацура и Александра Митровић, 54–66. Београд: САНУ и Институт за социјалну политику, 1993.

Vujović, Sreten. *Grad u senci rata: ogledi o gradu, siromaštvu i sukobima*. Novi Sad i Beograd: Prometej i Institut za sociologiju Filozofskog fakulteta, 1997.

Vuksanović-Macura, Zlata. *Život na ivici: stanovanje sirotinje u Beogradu 1919–1941*. Beograd: Orion art, 2012.

Jakšić, Božidar. *Ljudi bez krova: život izbeglica i raseljenih Roma sa Kosova u Crnoj Gori*. Beograd: Republika, 2002.

Jakšić, Božidar i Goran Bašić. *Umetnost preživljavanja: gde i kako žive Romi u Srbiji*. Beograd: Institut za filozofiju i društvenu teoriju, 2005.

Quentin, Claudine. «Les Tsiganes et le travail social». *Espaces et Sociétés* 45 (1984): 109–118.

European Union. *Leipzig Charter on sustainable European cities*. Leipzig: Informal Ministerial Meeting on Urban Development and Territorial Cohesion, 24 May 2007. Преузето 21.10.2016. http://ec.europa.eu/regional_policy/archive/themes/urban/leipzig_charter.pdf

Лихт, Соња. „Мањине су остале без интелектуалаца“. *Политика*, 11.04.2015, Културни додатак, 4.

Luis, Oskar. „Kultura bede“. *Kultura* 70 (1985): 14–28.

Мацура, Владимир. „Један начин санације физичког оквира ромских насеља“. У *Друштвене промене и положај Рома*, уредници Милош Мацура и Александра Митровић, 67–78. Београд: САНУ и Институт за социјалну политику, 1993.

Macura, Vladimir, Jasminka Svejić, Miodrag Ferenčak, Ksenija Petovar i Velimir Savatić. *Romska enklava Orlovsko naselje: koncepcija održive obnove i rezultati*. Beograd: Društvo za unapređenje romskih naselja, 1997.

Macura, Vladimir, Ksenija Petovar i Sreten Vujović. *Siromašna područja Beograda: prikaz stanja i mogućnosti poboljšanja uslova življenja*. Beograd:

Institut za arhitekturu i urbanizam Srbije, 1995.

Мирков, Анђелка. *Социјална одрживост града пред изазовима неолиберализма: анализа значаја урбаних суседстава*. Докторска дисертација. Универзитет у Београду, Филозофски факултет, 2015.

Митровић, Александра. „Роми на граници сиромаштва“. У *Развитак Рома у Југославији: проблеми и тенденције*, уредник Милош Мацура, 87–96. Београд: САНУ, 1992.

Mitrović, Aleksandra i Gradimir Zajić. „Društveni položaj Roma u Srbiji“. У *Romi u Srbiji*, Beograd: Centar za antiratnu akciju i Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, 1998.

Rajan, Viljem. „Kako okriviti žrtvu“. *Kultura* 70 (1985): 8–13.

Hodžić, Alija. „Životni standard romskih domaćinstava“. *Sociologija sela* 23, 87–90 (1989): 27–34.

Čaldarović, Ognjen. *Društvena dioba prostora*. Zagreb: Sociološko društvo Hrvatske, 1989.

Sreten Vujović

THE HOUSING OF THE ROMA IN SOCIALIST SERBIA

S u m m a r y

In this paper, the housing of Roma is placed in a broader social and ethnic context of socialist Serbia between 1945 and 1989 and is estimated to be the most visible form of their poverty. The way out from this poverty should be sought for within the framework of the theory of social stratification and change, and not in the context of the theory of poverty culture and the concept of the ‘victim’s guilt’. The improvement of housing conditions for Roma is a necessary but not sufficient condition for their socio-economic and cultural integration in Serbian society. In order to overcome the problems of deprived Roma neighbourhoods (enclaves, slums...) it is necessary to adopt a comprehensive approach to the integration of Roma combining: a) the improvement of housing standards in terms of the design, physical conditions and energy efficiency of residential buildings; b) the strengthening of the local economy and the local labour market policy; c) proactive education and training policies for children and young people, and d) the promotion of the efficient and affordable public transport in order to avoid the isolation of certain parts of the city and provide residents of deprived neighbourhoods with equal opportunities in terms of spatial mobility and the quality of life. The conclusion is that the housing of Roma was improper irrespective of the political system, but that Roma had better housing conditions and living standards during socialism in Serbia and Yugoslavia than during capitalism, both between the two world wars and during the ‘crony capitalism’ in its post-socialist neo-liberal variant from 1989 to the present day.

Key words: Roma, housing, socialism, Serbia, integration

